

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TA‘LIMGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHISH SAMARADORLIGI

Xusanova Naima Zokirjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

xusanovan513@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14750431>

Annotatsiya – Ushbu maqolada ta‘limga kompetensiyaviy yondashish samaradorligi, usullari haqida ilmiy fikrlar yuritilgan. Boshlang‘ich talimda kompetensiyaviy o‘qitish usullari sanab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar – kompetensiya, lug‘at, nutq, manba, nutqiy kreativlik, leksikografiya, leksikologiya, nutq, imloviy savodxonlik, kontekst, atama, imloviy lug‘at, ibora.

Mamlakatimizda ta‘lim-tarbiya sifati, jumladan, boshlang‘ich ta‘lim samaradorligini oshirish, malakali mutaxassislar bilan ta‘minlash, o‘quv uslubiy ta‘minotini mustahkamlashga qaratilgan islohotlar natijasida boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini integrativ yondashuv asosida o‘qitish, o‘qish savodxonligiga erishish, ta‘lim mazmunini ilmiy tashkil etish va fanlarni o‘zlashtirishda kompetensiyadan foydalanish ta‘lim samarasini yuksaltirmoqda. Shu o‘rinda yurtboshimizning quyidagi fikrlarini keltirish o‘rinlidir: "Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan", deya ta‘kidladi Prezidentimiz. Darhaqiqat, mamlakatimizda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar va islohotlar, tabiiyki, ta‘limda kompetentli yondashuvni talab etmoqda. Shu o‘rinda kompetensiya tushunchasining mazmuniga to‘xtalib o‘tsak.

Kompetensiya (lotincha “competo” so‘zidan olingan bo‘lib, “erishaman, muvofiqman, mos kelaman” ma‘nolarini beradi) — kishi egallagan muayyan bilim, ko‘nikma, malakalar majmuasini anglatadi. Kompetensiya tushunchasi nisbatan yaqindan boshlab, 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlaridan keng qo‘llanila boshlandi.

Kompetensiya – ma‘lum bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo‘lgan mutaxassisning ta‘limiy tayyorgarligiga qo‘yilgan talabdir. U davlat ixtiyorida bo‘lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo‘lib, u o‘quvchi (ishchi)ning muayyan sohada samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan ta‘limiy (professional) tayyorgarligiga nisbatan qo‘yiladi.

Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim – o'quvchilarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi. Kompetensiyali yondashuv, inson faoliyatida har tomonlama kompetenlilikni shakllantirish hozirgi zamon jamiyati va ta'limining asosiy sharti hisoblanadi. Bu talab o'qituvchi-pedagoglar faoliyatiga ham bevosita daxldordir.

Bugungi kunda dunyo ta'limini yangilashning asosiy yo'nalishi ta'lim jarayonida faoliyatli yondashuv orqali dunyoni, hayotni, kasbiy faoliyatni yaxlit tizimli ko'ra olish, unda tizimli faoliyat ko'rsatish, yangi-yangi muammo va topshiriqlarni hal eta olish tajribasini shakllantirishdan iboratdir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir. Shuningdek, bunday yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqil, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umum-madaniy ko'nikmalarni shakllantiradi. O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilganligidan kelib chiqqan holda, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida o'qitiladigan umumta'lim fanlari mazmunining izchilligini ta'minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o'quv fani mazmunidan kelib chiqqan holda xususiy kompetensiyalar belgilandi. Tayanch kompetensiyalar:

- 1. Kommunikativ kompetensiya;***
- 2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi;***
- 3. Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi;***
- 4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi;***
- 5. Umummadaniy kompetensiyalar;***
- 6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.***

Kompetensiyaga ega bo'lish shunchaki bilim, ko'nikmalarni egallab olishnigina anglatmasdan kishining shu bilimlarni hayotda aniq maqsadlar asosida qo'llay olishini bildiradi. Boshlang'ich ta'limda – o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash, og'zaki va yozma nutqida adabiy nutq me'yorlariga rioya qilishni shakllantirishdan iborat. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish):

-mavzu doirasida o'qituvchi nutqini va sodd audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarini tinglab tushuna oladi;

-ko‘rgan rasmlari asosida va o‘qib eshittirilgan matn yuzasidan o‘qituvchi yordamida suhbatga kirisha oladi, nutq jarayonida o‘zlashtirgan yangi so‘zlarni og‘zaki nutqda qo‘llay oladi va b.

Lingvistik kompetensiya: o‘zbek tilida nutq tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qila oladi, so‘zlarni talaffuz me‘yorlariga rioya qilagan holda bo‘g‘inlab ko‘chirish qoidasiga rioya qila oladi v.b Morfologik kompetensiya – bu grammatika bo‘limining bir qismi bo‘lgan va til tizimining bir qismini tashkil etadigan morfologiya tomonidan olingan bilim va ko‘nikmalarni qo‘llash qobiliyati. Morfologik kompetensiya o‘quvchilarda shakllanadigan so‘z turkumlari, ularning ma‘no xususiyatlari, imlosi, gapdagi vazifasiga oid ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir. Boshlang‘ich ta‘lim o‘quv dasturida barcha o‘quv fanlarini, shu jumladan ona tilini to‘liq qamrab oladi. Morfologiya o‘zbek tilining boshlang‘ich sinflarda maktabda o‘qitiladigan bo‘limlaridan biri. Ona tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining morfologik kompetensiyasini shakllantirish - maxsus morfologik mashqlar yordamida amalga oshiriladi. Morfologik mashqlar bolalarning morfologiya bo‘yicha olgan bilimlarini mustahkamlaydi hamda imlo va punktuatsiya bo‘yicha ko‘nikma va qobiliyatlarini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Darslarda quyidagi morfologik mashqlardan foydalanish mumkin:

-morfologik tahlil;

- so‘zni to‘liq yoki qisman morfologik tahlil qilish;

- so‘zni belgilangan shaklda yozish;

- nutqda so‘ralgan so‘z turkumlariga oid so‘zlarni topish;

- so‘z turkumlari yordamida so‘z birikmalari tuzish;

- nutqning turli qismlariga mansub omonim (shakldosh) so‘zlarni farqlash;

- berilgan jadval asosida so‘zlarni guruhlariga ajratish;

- gapda bajaradigan vazifasini aniqlash v.b

Ona tili darslarida ta‘lim oluvchilar tayanch hamda fanga oid kompetensiyalardan, imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq, o‘rinli va unumli foydalanish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish; mantiqiy ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish; milliy istiqloq g‘oyasini, sharqona tarbiyani shakllantirish; o‘quvchi shaxsini ma‘naviy boyitishdan iborat. Boshlang‘ich sinflarda ona tili fanida o‘quvchilarni og‘zaki va yozma nutqini har jihatdan shakllantirish ta‘lim sohasidagi barcha pedagogik fanlar bilan bog‘langan holda amalga oshiriladi va ana shu fanlarni to‘liq o‘rganishga tayyorlaydi. Bu jarayonda o‘quvchilarga kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan holda ta‘lim berish o‘zining kutilgan samarasini beradi.

O‘qish savodxonligi bir qator aqliy faoliyat va til kompetensiyalarini qamrab oladi. Jumladan, alohida olingan so‘zning ma‘nosini tushunishdan tortib, matnning grammatik va lingvistik qurilishini anglash hamda matndan olingan ma‘noni o‘zining olam haqidagi tasavvurlari bilan bog‘lashni o‘z ichiga oladi. U metakognitiv kompetensiyalarni, ya‘ni matn bilan ishlashda kerak bo‘ladigan turli strategiyalarni bilish va ularni to‘g‘ri qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi. Metakognitiv kompetensiyalar o‘quvchi fikrlaganda, kuzatganda va o‘zining o‘qish mashg‘ulotini ma‘lum maqsadga yo‘naltirganda faollashadi. Garchi «savodxonlik» atamasi biror shaxsning o‘rganish, foydalanish, yozilgan va nashr etilgan ma‘lumotni yetkazish kabi salohiyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, bu atama, odatda, shaxsning ma‘lum bir fan yoki

sohaga oid bilimni anglatadi. Mazkur ta'rif «O'qish savodxonligi» atamasini yoritib berish uchun mo'ljallangan bo'lib, ko'plab vaziyatlarda va turli maqsadlar uchun o'qishning faol, maqsadli va qulay shaklini ifodalash fikriga mos keladi.

PIRLS ko'p sonli o'quvchilarni baholaydi. Bu o'quvchilarning ba'zilar ilmiy yoki kasbiy sohani egallash uchun universitetga borishadi, boshqalari ishga joylashish uchun zarur tayyorgarlik ko'nikmalarini egallaydilar, ba'zilar esa umumiy o'rta ta'limni tamomlashi bilan oq oddiy ishga joylashadilar. Ularning ilm yoki mehnat faoliyatini tanlashidan qat'i nazar, o'quvchilarning fuqarolik jamiyatida hamda shaxsiy hayotdagi faol ishtiroklarida o'qish savodxonligi muhim ahamiyat kasb etadi. ...tushunish, foydalanish, mulohaza yuritish hamda munosabat bildirish...

«Tushunish» so'zi «o'qib tushunish» atamasining ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda o'qish orqali o'quvchining avvaldan mavjud bilimi hamda matndan olingan ma'lumotning ma'lum darajada integratsiyasi talab etiladi. Hatto o'qishning dastlabki bosqichlarida o'quvchi belgilarga oid bilimi (masalan, harflarni tanishi) orqali harflardan so'z yasashi va so'zlarning ma'nosiga tayangan holda matndan ma'no keltirib chiqarishi zarur bo'ladi.

«Foydalanish» so'zi vazifasi va amalda qo'llanishiga ko'ra ma'lum bir o'qigan narsamizdan biror maqsadda foydalanishni anglatadi.

PISA – 2018 da «baholash» atamasidan: «O'qish aksariyat hollarda maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi», degan fikrni ifodalash uchun foydalanilgan. Shundan kelib chiqib, o'quvchi matndagi fikrlar va muallif nuqtayi nazarining aniqligini hamda matnning o'quvchi maqsadiga mos kelishini shu kabi omillar asosida baholashi kerak bo'ladi.

«Mulohaza yuritish» shuni anglatadiki, bunda o'quvchilar matn bilan ishlayotgan vaqtda o'zlarining shaxsiy fikrlari va tajribalaridan foydalanishadi. Har bir o'qish harakati mulohazani talab qiladi, ya'ni o'quvchilar matndagi ma'lumotlarni tashqi ma'lumotlar bilan bog'laydi va tahlil qiladi. Ayni vaqtda aniq bosqichlarda va asta-sekinlik bilan o'quvchining matn bo'yicha mulohazalari dunyo haqidagi tushunchalarini o'zgartirishi mumkin. Mulohaza yuritish o'quvchilardan matn mazmunini tushunish, o'zlarining mavjud bilimi va tushunchalarini amalda tatbiq qilish yoki matn shakli va tuzilishi xususida fikr yuritishni talab etadi. Ta'rifdagi mana shu «tushunish», «foydalanish», «baholash» va «mulohaza yuritish» ko'nikmalarining har biri muhim hisoblanadi, ammo ularning hech biri o'qish savodxonligi ta'rifini to'liq tavsiflash uchun yetarli emas.

...matnlar...

«Matn» jumlasini yozilish shakliga ko'ra qo'lyozma, nashr etilgan yoki elektron shaklda bo'ladi. Matnlar, shuningdek, ko'rgazma vositalari, jumladan, diagrammalar, rasmlar, xaritalar, jadvallar, grafiklar va komikslarni ham qamrab oladi. Chop etilgan matnlardan farqli ravishda, dinamik matnlar boshqacharoq yondashuvlarni talab qiladi va bunday matnlar bilan ishlash uchun o'quvchilar o'zlarining shaxsiy yondashuvlarini yaratishlari lozim bo'ladi. «Matnlar» atamasi o'zining yozuv tili bilan bog'liqligi, adabiy va ma'lumot olishga doir o'qish bilan osongina bog'lana olganligi sababli «ma'lumot» atamasi o'rniga tanlangan.

...shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishish yo'lida...

Ushbu jumla o‘qish savodxonligi muhim o‘rin tutadigan, xususiyan jamoatchilikka, maktabdan to‘ishga, rasmiy ta‘limdan toki butun hayot davomida o‘rganishga, faol fuqarolik holatlarining to‘liq g‘oyasini qamrab olish uchun tanlangan. Misol uchun, savodli kishilarda ishga joylashishga imkoniyatlari yuqori bo‘ladi va bunday shaxslar jamiyat institutlari haqida ijobiy fikrda bo‘ladilar. O‘qish savodxonligining yuqoriroq darajada rivojlanishi, jamiyatda jinoyatchilikning kamayishi va sog‘liqqa ko‘proq e‘tibor berishga olib kelishi bilan aloqador deb topilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.JDPI. F.f.d (PhD). B.Boltayeva.” Boshlang‘ich sinflarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish” maqolasidan
- 2.N.Muslimov «Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” o‘quv qo‘llanma
- 3.Xoliqov A.A. ”Pedagogik mahorat” – Toshkent.: Iqtisod – moliya, 2011 – yil,
- 4.www.Ziyo.net
- 5.www.wikipediya.uz